

*Иновации, предизвикателства и тенденции в постмодерното образование
Innovations, Challenges and Tendencies in the Post Modern Education*

УСВОЯВАНЕ НА ИМЕНАТА В КОНТЕКСТА НА ТЕКСТОСВЪРЗВАЩАТА ИМ ФУНКЦИЯ

Снежанка Георгиева

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Резюме. Промените, предложени в това проучване на учебното съдържание, са в две направления: корекции с цел подобряване на терминологията, прецизност и езикова точност; обогатяване с нови функционални акценти от настоящото съдържание на учебната програма на училището. В текста има изрични модели за прагматична работа с текст и текст свързване на функциите на съществителните имена. Препоръчват се идеите на синтетични упражнения за подобряване на училищната учебна програма в посока на основната характеристика на текста – съгласуваност.

Keywords: nouns, numerals, pronouns, coherence, text linking function

Характерният за съвременния образователен дискурс компетентностен подход, насочен към усвояване на комуникативна компетентност (в частност – към текстова компетентност), актуализира проблема за правилното и уместно опериране с езиковите единици в контекста на текстоизграждащите и текстосвързващите им възможности. В статията си „Прагматични аспекти при изучаване на имената в средното училище (V–VIII клас)“ Г. Янкова и Ст. Костадинова подчертават: „Имената се отличават с висока фреквентност в речта, функциите които се реализират чрез назоваващите и заместващите думи, са разнообразни (някои от имената активно участват в изграждането на свързаността на текста) и всичко това налага нов подход в представянето им (Янкова, Костадинова, 2007: 201). Полифункционалността на имената (съществителни имена, прилагателни имена, числителни имена) и местоименията в текста ни мотивира да насочим вниманието си към методическите аспекти на учебно-възпитателния процес по български език (цели, учебно съдържание – УС, технологична организация), свързани с изучаването на тези лексикограматически класове с оглед на текстуиращите им възможности.

Тенденцията на обвързване на УС по български език с проблемите на текстуирането (в частност – текстуиращата функция на имената) има своите лингвистични и методически основания. В лингвистичен аспект семантичните, структурните и функционалните характеристики на имената са предмет на изучаване от раз-

лични дисциплини: лексикология, морфология, синтаксис, езикознание на текста. В текстолингвистиката имената се представят в своята двойна функционалност – като текстоизграждащо и текстосвързващо средство. Битуването им в текста предопределя явления като изотопия, лексикотематично поле, текстуиращи механизми и средства, ключови думи, тема на речевото образувание и изразяването ѝ в текста (Добрева, Савова, 2003: 185–205). В учебниците по български език за 5.–8. клас съществителните, прилагателните и числителните имена и местоименията са въведени със своите парадигматични и синтагматични характеристики. Прагматичните аспекти при изучаването на тези лексикограматически класове са концентрирани върху проблемите: типове лексикални значения; многозначност и типове думи по значение; имената в ролята на ключови думи в текста; имената във функцията на назоваващо средство на обекти в текста. И докато проблемът за ролята на имената като текстоизграждащо средство (макар и с разнообразни параметри в различните класове) се среща в алтернативните учебници, то проблемът за ролята на имената като текстосвързващо средство е с ограничена битийност в учебното съдържание на одобрените по сега действащата учебна програма учебници по български език¹⁾.

Констатирайки, че УС представя непълно и недостатъчно коректно текстообразуващата роля на личните и показателните местоимения, Г. Янкова и И. Симеонова предлагат идеи за реструктуриране, обогатяване и коригиране на учебното съдържание в тази посока в теоретичен и прагматичен аспект (Янкова, Симеонова, 2001: 49–50). Предложения за реструктуриране на учебното съдържание по посока на усвояване на функциите на имената в текста прави и В. Владимирова (Владимирова, 2006: 49, 57). В подкрепа и като продължение на гореспоменатите методически постановки в статията се експлицират идеи за изучаване на имената в контекста на текстосвързващите им възможности.

Направеният вече подробен преглед на УС¹⁾ ни насочи към предложения за промяна на това УС в два аспекта: корекции по посока на терминологична точност и лингвистична прецизност; обогатяване чрез по-задълбочен и системен коментар на внесени вече лингвистични акценти, както и представяне на нови акценти (предимно в прагматичен план).

От корекция в учебниците по български език се нуждаят някои дефиниции и твърдения от рода: „Лично местоимение: ... служи за *смислова* и езикова *връзка* между изреченията в текста“; „показателно местоимение... осигурява *смислова* и езикова *връзка* между изреченията в текста“ (Димчев и др., 2010: 84); „*Смисловото единство* на текста се *осъществява от следните текстообразуващи средства*: думи и изрази, изграждащи номинативната верига; думи и изрази, ключови за темата на текста (Димчев и др., 2002: 48). Целесъобразно е дефинициите в учебниците да водят учениците до извода за първостепенността на смисловата свързаност, за нейното експлициране чрез текстовата тема и ключовите думи и за спецификата на формалното изразяване

на тази свързаност чрез езикови средства от различни равнища – синоними, местоимения, повторения на съществителни имена и др. Изразяваме становище и за методическата нецелесъобразност и лингвистичната непрецизност на генерализирани изводи за категоричността на пряката и точна съотносимост на понятията *подтема/абзац* (Ангелова и др., 2006: 13).

Обогатяването на УС може да се реализира в два аспекта – теоретичен и прагматичен. Като целесъобразно извеждаме теоретичното обогатяване по посока на задълбочаване на внесени акценти за функционалните възможности на местоименията на равнище текст (например успоредно с осмислянето на текстуиращите възможности на личното местоимение да се представи и информация за тази функция при останалите типове местоимения). Въвеждането на нови теоретични аспекти в УС може да е насочено към: осмисляне на кондензиращата функция на показателните местоимения, някои съществителни имена и цялостни изрази и възможността им да обобщават информация от различни по обем текстови формации – словосъчетание, изречение, микро-текст; за разнородната оценъчност на повторението на имена в текста (като стилистичен маркер/ стилев дефект и като начин за свързване).

Ограничеността на учебното време и спецификата на учебната информация за референция и кореференция, непозволяващи всички основни аспекти на текстосвързващата функция на имената да бъдат отразени в информационния блок на учебниците, предполага прагматичните аспекти да се реализират чрез система от упражнения. Последвалото изложение представя идеи за обогатяване на прагматичните аспекти на УС с упражнения, насочени към усвояване на функционалните възможности на имената в текста.

Упражнение 1

1. В свободното си време много хора четат вицове или други хумористични текстове, за да се разведрят. Предлагаме ви хумористичен текст от книгата „Габровски шеги“. Прочетете текста и предположете целта на създаването му.

Болен габровец отишъл при лекар с приятеля си. След като свършил прегледът и излезли пред болницата, той не се стърпял и попитал:

– Защо каза на лекарката, че имаш сърцебиене и страдаш от стомах, когато се оплакваш от главоболие?

– От стомах страда дъщеря ми, а от сърце – жена ми.

– Че какво от това?

– Да не съм будала да давам пари за преглед поотделно на дъщерята и жената.

2. Защо разказаната случка поражда смях? Какви качества на габровците са осмени?

3. Кои са ключовите за анекдота думи, показващи тези качества на героя габровец?

4. Предположете заглавието на анекдота. Защо според вас авторът е предпочел заглавието „Обща рецепта“?

5. Къде се развива действието и с колко и какви като части на речта е названо това място?

6. Кои думи показват, че основната област от действителността, за която се говори в текста, е болест?

7. Какви са тези думи като части на речта?

8. Каква роля играят тези думи в текста?

9. Как е въведен в текста главният герой на случката?

10. Кого замества местоимението *той* във второто изречение?

11. Предложете редакционни варианти, за да избегнете двусмислицата в това изречение.

12. Как нарича себе си габровецът в последното изречение? Защо?

13. Защо в анекдота са повторени думите *стомах* и *страда*?

14. Какви са думите *сърце* и *сърцебиене*? Защо са употребени в две съседни изречения?

15. Колко местоимения съдържа подчертаното изречение?

16. Каква е функцията на местоименията в подчертаното изречение от текста? (Кое от тях осъществява връзка с предходното изречение? А кое местоимение насочва към това, което ще се каже в следващото изречение?)

17. Каква е ролята на съюза *че* в подчертаното изречение? Какво ще се промени в смисъла на текста, ако се замени със съюза *и*?

18. Налага ви се да посетите зъболекар и решавате да го осъществите в часа по история. Съставете вариант на диалог, подходящ за ситуацията.

Задачите от 1 до 8 съдействат за изграждане на умения за рецепция и за анализ на текст; актуализират знания за обвързаността между характеристиките на комуникативния контекст и езиковата експликация на темата. Задачите от 9 до 16 отработват функционалността на сродните думи, синонимите, местоименията, безподложните изречения за назоваване и на субекта, и на мястото на действие; за реализирането на свързаността на текста.

Упражнение № 2

1. Преразкажете следния откъс от учебника „Човекът и природата“ така, както бихте го преразказали при изпитване в час.

Цялата планета Земя е обгърната от дебела въздушна обвивка, наречена атмосфера. Нейните най-горни слоеве се простират на височина 1500 км над земната повърхност. Най-плътен е въздухът до земната повърхност. Затова над три четвърти от масата на цялата атмосфера е съсредоточена в най-близкия до земната повърхност въздушен слой с дебелина около 15 км. Колкото по-високо се издигаме в атмосферата, толкова въздухът става по-разреден. Разреденият въздух на високите планински върхове затруднява дишането.

2. Извадете в таблица ключовите думи на първоначалния текст и ключовите думи във вашия преразказ.

3. Направете изводи близки или различни са тези думи и защо.

4. В кое глаголно време са употребените глаголи в текста от учебника? Кое е преобладаващото глаголно време във вашия преразказ? Защо сте го предпочели?

5. Кои думи са повторени в текста от учебника? Какви са те като части на речта?

6. Колко и какви повторения сте предпочели в преразказа си?

7. Кое налага употребата на повторения в подобни текстове от учебник (и при тяхното възпроизвеждане в час)?

8. Колко местоимения са използвани в първоначалния текст? А колко сте използвали вие в преразказа на този текст?

9. Какво заместват местоименията в първия текст?

10. Кои от местоименията в текста от учебника служат за свързване на изреченията в текст?

11. Направете изводи какви части на речта са предпочитани като текстосвързващо средство в текстовете от научната сфера. Съпоставете ги с изводите за предпочитаните глаголни времена в преразказа на научен текст?

Упражнението обединява задачи за наблюдение, анализ, сравнение и конструиране, актуализиращи знания за текстосвързващата роля на повторенията и на местоименията в научен текст; за спецификата при репродуциране на текст в устна форма от сферата на научното общуване.

Упражнение № 3

1. Учителите ви по български език и изобразително изкуство са решили да ви организират съвместен час. Идеята била да се играе по двойки. Единият ученик от двойката трябва да нарисува изображение на предмет или животно според представянето му с думи по оригинален начин от другия участник в двойката. Помогнете на съученика си да създаде вярно изображение, като му поднесете пълно, интересно и оригинално описание на предмета, който сте избрали.

2. Запишете текста си, за да може да се провери отговаря ли изображението на съученика ви на описателно представения, но неназован предмет.

3. Един ваш съученик от другия клас предложи следното описание:

Ето го първия. Появява се в градината и съседите изпокриват всичко, което се яде, от дворовете си. Малък, но с величествено име – Цезар. Куче страшилище поради лакомията си. А е толкова красив този мой приятел – лъскава кафява козина, големи черни очи, игриво заострени уши. Често при разходки чувам: „Какъв сетер, какъв красавец!“. Наистина си имам за любимец породисто животно. Гордея се с него.

4. Достатъчни ли са характеристиките на кучето, за да бъде изобразено от съученика Ви със средствата на изобразителното изкуство? На какво е наблегнал при представянето на кучето ученикът?

5. Проследете включени ли са в следния ред всички думи, назоваващи кучето в представения текст: *го... куче страшилище... си... този мой приятел... сетер... красавец... любимец... породисто животно... него.*

6. Как е названо животно в второто изречение? Какво е по състав това изречение?

7. С кои и какви по вид синоними е представен сетерът?

8. С какви части на речта може да се замени името на кучето при неговото представяне в текста? С каква част на речта е названо кучето в първото изречение? Как си обяснявате този избор на ученика?

9. С каква част на речта започнахте вашето описание на любим предмет или животно?

10. Колко и какви имена използвахте за представянето му? Защо?

11. Един ученик участвал със своя домашен любимец в състезание за кучета. Бил награден. Училищният вестник отразил събитието. Ето откъс от него:

Той₁ спечели! На последния етап от състезанието породистият екземпляр с гръмкото име Цезар, любимец на съученика ни Петър, се представи блестящо. Той₂ преодоля препятствията и откри предмета. Така Малкият заслужи златния си медал. Церемонията по награждаването му бе блестяща.

11.1. Каква граматическа грешка откривате в така поставеното условие на задачата? (*него* може да замести две думи – вестник, отразено събитие)

11.2. В каква посока осъществяват свързаност двете третолични местоимения от първо и трето изречение?

11.3. Колко и какви грешки, свързани с употребата на лично местоимение, са допуснати в текста от училищния вестник?

11.4. Коя е причината за двусмислицата в последното изречение на текста от вестника?

11.5. Какво е по състав третото изречение? Кой е вършителят на действието във второто просто изречение от него? Кое позволява липсата на подлог в това просто изречение?

12. Ученик от класа е бил болен, не е бил свидетел на събитието. Живко, негов съученик, го посещава и му разказва следното:

На състезанието Цезар на Петър нямаше конкурент. Направо ги разби този звяр. Получи страхотни трофеи. Събитието бе зрелищно. О, и сега, след тази новина – не може да се говори с Петър в училище. Навирил е нос...

12.1. Докажете, че този текст е подходящ за неофициална сфера на общуване.

12.2. Какво е отношението на Живко към успеха на кучето? А към Петър?

Докажете.

12.3. Какво замества думата *новина* в текста?

12.4. Направете изводи за възможността на имената да обобщават казаното в предходни изречения и да осъществяват свързаност в текста. Откривате ли друго съществително име с подобна роля в текста? (събитието)

12.5. Защо това съществително поражда двусмислица? Предложете варианти за редактиране.

Упражнението актуализира двуаспектната функционалност на имената в текста – службата им да образуват назоваващи вериги на обекти (задача 5 – 11) и да служат като кондензиращ конектор за общо лексикално и синтактично изграждане на текста (задача 12). Изведена е ролята на съществителните имена с общ смисъл, на прилагателните имена и местоименията, на нулевото заместване като свързващи средства в текста. Задачите (11.1, 11.3, 11.4, 11.5, 12.1, 12.5) насочват към извода, че еднозначността на прочита на различните, пресичащи се в текстова повърхнина кореференти е възможна само при уместен и прецизиран подбор на елементи както за пряка, така и за опосредствена референция, че изборът на референтен еквивалент на даден обект е предопределен както от жанровата и стиловата принадлежност на текста, така и от целта на автора.

Упражнение № 4

1. В час по литературата учителят прочита следната легенда за един велик български поет. Прочетете легендата и кажете кой е той и защо заслужава определението велик.

Минах по пътя на четата му и чух чудна легенда. Разправи ми я възстар селянин с обгоряло и набръчкано лице, живи очи и едри силни ръце. В джоба на куртката си Ботев носел не само тефтерче с последни записки и план за битки, но и шепа житни зърна. Знаел той, че ще се сбъдне молитвата му, че ще падне сразен в боевете. Знаел той, ясновидецът, че ще бъде скъпа паметта му за тоя народ от орачи, и заръчал:

– Дето падна – там ще заровя тези семена. Камънак да се случи – тази земя пак ще ги оплоди. Безводно да е – кръвта ми ще ги напои. И те ще израснат. По тях ще познаете къде съм загинал.

Така узнали хората къде е паднал певецът.

2. Предложете заглавие, подходящо за легендата. (Оригинално заглавие – „Христо Ботев и житните зърна“)

3. Защо разказвачът не използва личното и фамилното име на Ботев в първото изречение, а го назовава с местоимение? Направете морфологичен разбор на това местоимение.

4. Кога и как за първи път е назован разказвачът на легендата в текста? Защо е предпочетен този вариант? (Първоначалното название на разказвача е с местоимение, защото не е важно името му, а самата разказана история. Изборът може да се възприеме и като проява на скромност.)

5. Какво заместват двете лични местоимения *той* в текста? Каква е синтактичната им роля в изречението, в което се намират? А в текста?

6. Защо е невъзможно всичките названия на човек в текст да бъдат изразени с местоимения (дори и те да са от различен вид)?

7. Открийте показателните местоимения в подчертаните изречения. Защо са предпочетени тези местоимения? Как тези местоимения допринасят за свързване на изреченията в текста?

8. Какви други класове думи, освен местоимения, се повтарят в текста и защо?

9. С какви части на речта започват последните три изречения от легендата? Каква е ролята на тези части за осъществяване на свързаността между изреченията в текста?

Упражнението дава възможност да се осъзнае както текстосвързващата роля на личните и показателните местоимения, така и на различни неизменяеми части на речта (предложен израз, съюз, наречие).

Упражнение № 5

1. Преведете от английски на български следните изречения.

Yesterday i went to the central park at about 9 o'clock. I sat on a bench to wait for a friend. Soon two boys with a chess board sat next to me and began to play chess. It was very interesting game.

2. Докажете, че преведените изречения образуват текст.

3. Кой е вършителят на действието в този текст? Запишете всички думи, с които е назован този вършител. Какви части на речта са използвани за назоваването му?

4. Как разбирате кой е вършителят на действието в изречения, в които подлогът е изпуснат? (окончанието на глаголаказуемо)

5. Как е назован вършителят на действието във всяко едно от изреченията на английския текст?

6. Направете изводи за задължителността/незадължителността на изразяването на подлога в изреченията на български и на английски език.

Упражнението извежда различната характерологичност на представянето на подлога в българското и в английското изречение (в английски език експликацията му е задължителна; в български език е допустима елипсата на подлога (особено ако е в трето лице); насочва към изводи за предимствата и недостатъците на нулевото заместване, за целесъобразността на предпочитаното му само в контекст, в който не поражда двусмислица.

Упражнение № 6

1. Шуменската телевизия обявява конкурс за реклама по повод провеждането на XXII международни детско-юношески хорови празници и 50-години хор „Бодра песен“ – посланик на Европа. Екипно решавате да участвате и сте приятно изненадани, че вашата реклама е одобрена. Предложете текст на реклама, достоен за спечелването на наградата.

2. Какви думи и изрази използвахте, за да сте оригинални в рекламата? А какви други неезикови средства предпочетохте?

3. Разкажете устно как бяха разпределени ролите ви в екипа. Кой отговаряше за текстовото оформление? А за графичния дизайн?

4. Използвали ли сте повторения в рекламата си? Защо? А числителни имена? Каква е функцията им в текста?

5. Решавате да напишете благодарствено писмо на комисията, одобрила и наградила рекламата ви. Предложете текст за благодарственото си писмо.

6. Как се обърнахте към комисията в писмото си? Защо? Как оформихте пунктуационно обръщението си към комисията?

7. Какви други думи използвахте в писмото си за назоваване на комисията?

8. Как сте назовали себе си в писмото? Аргументирайте избора си.

Упражнението актуализира интерактивната методика на екипната работа; отработва умения за адекватен избор на текстуиращи средства в нетрадиционни жанрови форми – реклама, благодарствено писмо.

Предложените идеи за упражнения експлицират както многофункционалността на текста, така и полифункционалността на имената в него. Всички упражнения започват/свършват с работа върху текста. Представените задачи насочват към идеи за попълно овладяване на съществителните, прилагателните и числителните имена и местоименията и като средства за междуизреченска кохезия; илюстрират идеи за осъществяване на комплексност и комуникативност при изучаването на посочените класове думи; култивират у учениците умения да *виждат* характеристиките на повърхнинната структура, за да извеждат смисловите аспекти, които са я предопределили. Възможностите за придобиването на знания и усъвършенстването на уменията на учениците в тази насока са многобройни, въпрос са на лингвистична ерудиция, методическа компетентност и желание от страна на учителя.

БЕЛЕЖКИ

1. С. Георгиева. Проблемът за текстовата свързаност в учебното съдържание по български език 5.–9. клас. – В: Сборник научни трудове. Национална конференция с международно участие „40 години Шуменски университет 1971–2011“. Шумен, с. 800–809.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелова, Т., Тишева, Й., Алексова, К., Кръстева, В. (2006) *Български език за 5. клас*. Просвета. София.
- Владимирова, В. (2006). Дефиниране и диференциране на текстовите функции на имената и местоименията с оглед на учебното съдържание в 5. клас. *Български език и литература*, 1.
- Димчев, К., Комарска, И, Петров, А. (2000). *Български език за девети клас. Задължителна подготовка*. София: Булвест.
- Димчев, К., Комарска, И., Петров, А. (2000). *Български език за пети клас*. София: Булвест.
- Добрева, Е., Савова, И. (2003). *Текстолингвистика. Уводен курс*. Шумен.
- Янкова, Г., Ив. Симеонова (2001). За някои местоимения с надизреченска семантизация и мястото им в учебното съдържание по български език (5.–8. клас). В: *Обучението по български език в началото на XXI век*. ПУ „П. Хилендарски“ – Филиал Смолян, Ч. I БЕ, Смолян.
- Янкова, Г., Костадинова, Ст. (2007). Прагматични аспекти при изучаване на имената в средното училище (V–VIII клас). *Любословие*, 9.

LEARNING OF NOUNS IN THE CONTEXT OF THEIR FUNCTION AS LINKS WITHIN THE TEXT

Abstract. The changes suggested in this study of the educational content are in two streams. Corrections, made in order to improve terminology precision and linguistic precision. Enrichment is being suggested with new functional accents of the present content of the school syllabus. In the text there are explicit models for pragmatic work of text building and text linking functions of nouns. Ideas are suggested of synthetic exercises for improvement of the school syllabus in direction of the primary characteristic of the text-coherence.

Snezhanka Georgieva

✉ Shoumen University „Episkop Konstantin Preslavski“
Shoumen, Bulgaria
E-mail: sndobрева@mail.bg